

Az országút szélére vetett történész

Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések**

Noha tudjuk, hogy a költészet nem versenypálya, mégis gyakorta megfogalmazódó kérdés, ki a 20. század legnagyobb magyar költője. A többnyire reflexszerű válasz mind a beavatott irodalmároktól, mind „az utca emberétől” – József Attila. *Az eltévedt lovas* – és más „nagy versei” – persze behozzák Ady Endrét is. Ha ugyanezt a kérdést a történészekre vonatkoztatva feltennénk – és miért ne tehetnénk fel, ha a történetírást hajdan a literatúra részének tartották –, az biztos, hogy a három első hely egyike Mályusz Elemért illetné. A választ, hogy melléje még kit, kiket emelhetnénk a 20. században, a történettudomány művelői adhatnák meg leghitelesebben.

Mályusz Elemér e minősítésének hitelesítő sorvezetője lehet a Magyar Történelmi Emlékek Elbeszélő Források sorozatában 2021-ben megjelent *Visszaemlékezések* című, a Függelékkel együtt kilenc nagy fejezetre tagolt kötet. Az egyes részek egymástól elhatároló témaköröket ölelnek fel. Így Mályusz nem egy folyamatos időívre függeszti fel élettörténetét az egymás követő évek csiptetőivel. A könyvet Soós István szerkesztette, látta el jegyzetekkel és rendezte sajtó alá. Nála szakavatottabb nem is lehetett volna, mivel 1981 és 1989 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársaként – az osztályvezető, majd igazgató Glatz Ferenc kérésére – a nyugdíjas Mályusz Elemér mellett dolgozott. A kérdésre, hogy „milyen külső és belső okok motiválták” a szerzőt, hogy 1972-ben, „hetvennégy éves korában hozzáfogjon memoárjának megírásához”, Soós István az olvasóval közös válaszvariánsokat fogalmaz meg: „Talán nagy hírű tudós kortársaihoz vagy elődeihez hasonlóan úgy érezhette, hogy nyugdíjba vonulása után, miközben folytonosan munkálkodott sokszínű tudományos életművének gyarapításán, újabb és újabb művekkel gazdagítva a magyar történettudományt, különös tekintettel a középkorkutatásra, emlékiratok formájában számot vessen múltjával, ismét felelevenítve számos buktatóval, negatív sorsfordulókkal, kudarcokkal terhes, de jelentős sikereket is felmutató küzdelmes életútját? Vagy egyszerűen úgy gondolhatta, hogy ismételten fel kell tárnia azokat a főbb

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

mozzanatok, amelyek személyes életét és közéleti szereplését meghatározták? Vagy talán egy bővebb összefoglalóként a maga teljességében kívánta újra láttatni addigi tudományos munkásságát? Vagy memoárjával inkább afféle öngazolás-ként azt szerette volna inkább láttatni-érezéltetni, hogy amit több évtizedes pályafutása során, kora ifjúságától idős koráig megélt, alkotott, azt helyesen tette, tántoríthatatlanul ragaszkodva politikai, társadalmi és erkölcsi meggyőződéséhez, elveihez, konzervatív életfelfogásához, ugyanakkor nem szépítve a valóságot, nem hallgatva el akár önnön hibájából, akár az adott körülményekből bekövetkezett, saját és családja életét-jövőjét is meghatározó momentumokat?”

Mindegyik kérdésben megfogalmazott válasz helytálló. Mögöttük egy nagy formátumú történész alakja, életműve és a szelleme rajzolódik ki. Mert mindenekelőtt a mű fontos, amelyet a múltat megrengető és felforgató rendszerváltozás, impériumváltás is csak ideig-óráig süllyeszthet el. Az „ideig-óráig” persze jelenthet éveket, évtizedeket is. A visszatérés a normalitáshoz akadályokkal teli. Ennek részeként a Mályusz 1919 és 1945 közötti munkásságát értékelők – ahogy az előszóíró leszögezi – elismerik ugyan a történész „iskolateremtő, új történeti szemlélet- és vizsgálati módot történetírásunkban meghonosítani kívánó törekvéseit (mindenekelőtt népiségtörténeti kutatásait és eredményeit)”, de tanulmányaikban, monográfiáikban Mályusz történészszemléletén áttetszenek politikai nézetei, rokon- vagy ellenszenvői. És a vizsgálódásban nem egy esetben pont ez utóbbiak bizonyulnak a meghatározóknak – jegyzi meg Soós István –, „hát-térbe szorítva az adott téma tárgyilagosabb megközelítését, feldolgozását”.

A *Visszaemlékezések*, amely rendhagyó, szaggatott munkanaplóként is olvasható, nem a tisztázás szándékával íródott. Tények és események összefüggő láncolatának megjelenítése ugyanis már maga a tisztázódás.

Kevesen mondhatják el magukról, hogy a magyar történelem iránti elhivatottság, s az ennek jegyében tudatosan végzett napi munka igénye már kamasz-korukban behálózta, fogva tartotta a tudatukat és a lelküket. És ez az elhivatottság évtizedeken át mit sem változott. E tekintetben Mályusz Elemér örök fiatal maradt. Azt tette, amit gimnazistaként elhatározott. „IV. gimnazista korom a XVI. század specialistájává készülés, könyvgyűjtő szenvedélyem kielégítése és az ehhez szükséges anyagi eszközök megszerzése volt. Az utóbbi vette el mostantól fogva érettségiző koromig időm java részét” – vall a kezdetekről. Hogy a kitűzött korszakkal foglalkozhasson, konok eltökéltséggel megtanult latinul és németül, majd franciául (oklevelet is olvasni), s célirányosan felhasznált zsebpénzével és a korrepetálásért kapott keresetével megalapozta szakkönyvtárát, amely a visszaemlékezés írásakor 16 000 kötetet számlált.

A szegedi diák történelem iránti érdeklődése fellobbantásában és munkára serkentő ébren tartásában Erdélyre és a Felvidékre kiterjedő családi legendáriuma mellett kitűnő középiskolai tanárai is szerepet játszottak. Példaként a visszaemlékezésben többször is megidézi Balanyi Györgyöt: „Egy előadása örökre emlékezetes maradt számomra. Talán a tankönyv kapcsán, talán csak függelékül

szólt a szerzetesrendekről. Tűzzel és kedvet csinálva, hogy a *Pallas lexikon* címszavait elolvassam, kijegyezzem. Különösen megragadott a magyarázatnak a pálosokról szóló része. Szívem feldobogott, amikor értesültem, hogy az egyetlen magyar eredetű rend, és büszkeség töltött el, hogy nekünk is volt rendünk.” Ez a munkára ösztönző büszkeség vezette el Mályusz Elemért a könyvtárakba, levéltárakba. Hogy milyen eredménnyel, azt 1918 nyarán a budapesti egyetem történelem szakos diákjaként a közeli és távoli rokonai által lakott Túróc vármegyében tett több hetes kutatóútja bizonyítja; olyan megyei, városi és családi archívumokban „búvárkodott”, amelyek egy év múlva a történelmi Magyarország széthullásával már bezárultak előtte. Az ekkor lemásolt forrásanyagot a Magyar Országos Levéltár vonatkozó dokumentumaival kiegészítve írta meg doktori értekezését – *Túróc vármegye kialakulása és betelepítése* címmel –, amelyet 1920 júniusában védett meg summa cum laude.

Ettől kezdve kimondatlanul is a széthullott hazának a szellem magasában történő egyben tartása lett a célja – a múlt hiteles feltámasztásával, megjelenítésével. Úgy, hogy az érzelm fölé kerekedett a forrásokkal, dokumentumokkal, tudományos érvekkel alátámasztott hitelesség. Az elvégzendő feladatok háttérben azonban kirajzolódik a (történet)tudományos élet és ennek velejárójaként a politikai közélet is. Az utóbbtól nem kis mértékben függött az oktatás, a tudományos és kulturális élet megszervezése, működtetése, fejlesztése. Ennek sikerességéért és minőségéért, amelyen az ország talpra állása múlhatott, 1922 és 1931 között gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter volt felelős. Mindent megtett azért, hogy programja ne maradjon csupán hangzatos szólam: „Az igazi műveltség fellendíti a gazdasági életet, és gazdagságot teremt. Ellenben még a gazdag emberek és társadalmak is tönkremennek igazi műveltség nélkül.” Ő, aki – sok más tisztsége mellett – a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt, e posztján is feladatának tartotta a magyar történelem újszerű feldolgozását, népszerűsítését és a külföld előtt megkérdőjelezhetetlen tudományos megalapozottságát. Ez találkozott Mályusz rokoneszméjével.

Klebelsbergnek az egész magyar tudományos életet átható működése számos történész pályájára befolyással volt azzal, hogy meghirdette a „Magyarország újkori történelmi forrásai” című kutatóprogramot. Mályusz ennek következtében utazhatott a titkosítás alól felszabadított anyagokat tároló bécsi levéltárakba kutatni. Munkájának eredménye a Sándor Lipót főherceg nádor 1790 és 1795 közötti iratainak összegyűjtése és kiadása 1926-ban. De ekkor lobbant fel az érdeklődése II. József politikája, elsősorban türelmi rendelete és Martinovits Ignác sötét vargabetűkkel tarkított kétes küldetése iránt is. A későbbiek folyamán is szívesen visszatért Sándor Lipót alakjához és működéséhez, mivel a főherceg nádor nagy érdeme volt az 1790/91-es országgyűlés határozata nyomán az ország különböző gondjait felmérő bizottságok kiküldése. Ha ennek munkálatai vontatottan is haladtak, mégis e kezdeményezésben csírázott a magyar reformkor. Klebelsberg pártfogásával indult meg a Magyar Királyság vármegyéinek történetét különböző szempontok alapján feldolgozó sorozat is,

amelynek egyik első kötete éppen az 1922-ben kiadott *Túróc megye kialakulása* volt. Mályusz nyolc éven keresztül az Országos Levéltárban dolgozott, majd 1930-tól rövid ideig a Szegedi Tudományegyetem magántanáráként oktatott. 1932 nyarán került ismét Budapestre, s költözött be a Batthyány utca 26. szám alatti lakásba, ahol élete végéig lakott. Lakhelyválasztásában döntő szempontnak számított, hogy közel legyen az Országos Levéltárhoz, amelynek munkatársa lett. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint 1934. július 18-án nevezte ki a Pázmány Péter Tudományegyetem „Magyar történet 1526-ig” elnevezésű tanszékére nyilvános rendes egyetemi tanárrá. Mályusz folytatta a megyetörténetek feldolgozását, amelyhez már Szegeden megkezdte tehetséges tanítványai összegyűjtését. Közülük többen 1945 után lettek neves történészek. Fügedi Erik *Nyitra megye betelepülése*, Iczkovic Emma *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*, Balázs Éva *Kolozs megye*, Szabó István *Ugocsa megye* címmel dolgozta fel a tárgyalt témát az 1930-as években.

Mályusz Elemérnek nem alakult olyan harmonikusan a kapcsolata Hóman Bálinttal, mint Klebelsberg Kunóval. Ennek oka részben szakmai, részben emberi, részben eszmei volt. Ebből eredő személyes konfliktusát részletesen ismereti a *Visszaemlékezésekben*, akárcsak Szekfű Gyula iránti kritikai ellenérzését is. Ez utóbbinak egyik forrása az lehetett, hogy többek között Szekfű biztatására írta meg és közölte folytatásokban 1931-ben a *Vörös emigráció* történetét, amelyért 1945 után kis híján fejét vették. Lehetséges azonban, hogy a magyar történelemmel kapcsolatos ellentétes felfogás sokkal többet nyomott a latban. Hozzá kell tenni, hogy Németh László is késhegyig menő harcot folytatott Szekfű nézeteivel, noha egyes kérdésekben – például a mélymagyar–hígmagyar tipológia – mintha egyetértettek volna. Mindenesetre tény, hogy a kiépülő új rend képviselői közül sokan úgy szerették volna beállítani, mintha egyedül ez az írás jelképezte volna Mályusz munkásságát a két világháború között.

A Soós István által közzétett válogatott bibliográfia bevezet bennünket Mályusz Elemér tudományos műhelyébe. Ez meggyőzhet bennünket, hogy méltán rászolgált az egyetemi professzori címre és az akadémiai tagságra. A kommunista beállítottságú történészeket, köztük nem egy tanítványát, lefegyverezte 1919 és 1944 között írt tanulmányainak, forráskiadványainak, monográfiáinak gazdagsága, tematikai sokrétősége, megkérdőjelezhetetlen színvonala, alaposága. Bizonyára ez távolította el feje fölül Damoklész sokak kezében megtorlásra emelt kardját. Pedig az is „enyhítő körülménynek” számíthatott volna, hogy előadásában leplezetlenül bírálta a náci eszméket, amelyekbe – a német szakirodalomban jól tájékozott – Mályusz Elemér a tudományosnak hirdetett művekben is mind gyakrabban beleütközött a két háború között. Nem valamiféle ideológiai prekoncepció mellvédje mögül emelt szót ellenük, hanem a tudományosság mindenek fölöttiségébe vetett hitéből. Vívóállásával persze saját nemzetének is védelmére kelt, mint erre a *Visszaemlékezésekben* utal: „Az antropológia az 1930-as években nehéz helyzetben volt Magyarországon. A közvélemény a német nemzetiszocializmus »Rassenkunde«-jével azonosította, és így gyanakodva

tekintett rá. Számolni kellett azonban azzal is, hogy éppen ezért népszerű a jobboldali hallgatóság előtt. Az *Archiv für Kulturgeschichte* 22. évfolyamában (1932) a szerkesztő, Walter Goetz, a neves történész fonalán ismertettem a kényes problémát. A természettudományi megállapításokat a magam számára is irányadónak tekintve. Akkor is, most is. Az örökléstan megállapításait csak azok tagadhatják, akiknek érdekük fűződik hozzá. A kérdés tehát az, hogy a faj jelentőségének tagadása kiknek az érdeke. Eugen Fischert mint elfogulatlan tudóst jellemeztem. Ellenben Günthert mint tudománytalan propagandistát. Százezrest megközelítő példányszámban megjelenő könyveit értéktelennek bélyegeztem. Ami düh felhalmozódott bennem a náci propaganda magyarellenessége, elvakult hazugságai, a konzervatív jobboldali gondolatot kompromittáló magatartása miatt, annak Güntherre koncentrálni szabad folyást engedtem." *A magyarság és a városi élet a középkorban* címmel a *Századok* hasábjain 1944-ben megjelent értekezésében „a német prepotencia visszaverése” volt írásának tárgya annak bizonyításával, hogy a jelzett korszak városainak is volt magyar polgársága.

Mályusz a polgárságot, a középosztályt tekintette a nemzet tartóoszlopának. E vonatkozásban – beleértve írásainak nyelvi igényességét is – rokonszellem Márai Sándorral. Memoárjában a népi mozgalom megjelenéséről, történelmi jelentőségéről mintha nem is volna tudomása. Németh László, Féja Géza, Gombos Gyula, Kodolányi János, Cseres Tibor, Veres Péter nevét csak annak kapcsán említi meg, hogy az *Egyedül vagyunk* – amelynek hasábjain, más közlési lehetősége nem lévén, Mályusz *Talán az utolsó órában* címmel 1942-ben cikksorozatot tett közzé – tőlük is kért írásokat. Illyés Gyula *Puszták népe* című művét is csak megjelenése után évtizedekkel, fia kötelező olvasmányaként olvasta el. El volt tőle ragadtatva. „A legkitűnőbb XX. századi magyar publicisztikai munkának neveztem magamban. Széchenyi Hiteléhez hasonló jelentőségűnek” – jegyezte meg. Mindazonáltal azt a következtetést vonta le belőle, hogy milyen szolgálalkúen béketűrő a magyar nép. A *Visszaemlékezések* írása idején született sommás ítéletéhez az is hozzájárulhatott, hogy a népi mozgalom eszméivel áthatott pártokat – Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt – a kommunista hatalom kiépítésében kollaboránsnak tartotta. Mintha személyes sorsában nem akart volna arról tudomást venni, hogy a parasztsággal és részben a szervezett munkássággal is majdhogynem ugyanaz történt, mint a középosztállyal.

Mályuszt az Igazolóbizottság 1945 augusztusában ugyan nem ítélte el, de pozitívnak tekinthető döntését éveken át lebegtette, így tartva őt bizonytalanságban. Előbb a katedrájától fosztották meg, majd kiderült, hogy gimnáziumban sem taníthat, végül 1947–1948-ban eltávolították a Történelmi Intézetből és a Magyar Tudományos Akadémiából. Többször fenyegette a kitelepítés veszélye, de még a bebörtönzés lehetőségét sem tartotta kizártnak. (A kitelepítettek listájáról az iránta sajtóságos tisztelettel viseltető Révai József húzta ki a kezdet kezdetén – valószínűleg Andics Erzsébet és Léderer Emma közbenjárására. Erdei Ferenc volt az, aki élhetett volna a segítségnyújtás lehetőségével, de nem tette.) Éveken át egyetlen biztos állását a Magyar Evangélikus Egyháznak köszönhette,

amely 1947 áprilisában megválasztotta könyvtárosának és levéltárosának – havi 100 forintos fizetéssel. Csaknem kilátástalan helyzetében is a rá jellemző energiával és lelkesedéssel vágott bele a munkába.

A Sztálin halála után bekövetkezett enyhülést Mályusz Elemér saját sorsának alakulásán is lemérhette. 1954-ben felvették az MTA Történettudományi Intézetébe. Az itt uralkodó légkör nem hatott rá felszabadítón, de dolgozhatott: „Az 1950-es évek szellemének, a hétköznapi tapasztalatainak hatása alatt úgy gondoltam, és társaim bizonyára osztották felfogásomat, hogy az általános gyanakvás és bizalmatlanság légkörében, amely mindenkit körülvesz, aki bármily kis mértékben része volt a letűnt világnak, a legokosabb ráhagyni a párttól főlény helyezett felelősre: csináljon mindent, amit jónak lát. A mi kötelességünk egyedül az engedelmesség. Hogy mennyire deformálódtak ekkorra normális érzéseink, annak legjobb bizonyága, hogy kölcsönösen tartózkodtunk egymás előtt szót ejteni közös munkánkról. Mintha már egymásban sem bíztunk volna.” E jellemzése általános érvényű a Rákosi-rezsimre, de még a Kádár-korszak hosszú kezdetére is.

Mályusz a Történettudományi Intézetnek amolyan Jolly Jokere lett. Nem mókamester értelemben, hanem szellemi értékét tekintve. Bármilyen szakmailag igényes feladatot szignáltak ki rá, legyen az helytörténeti, egyháztörténeti, politikatörténeti, forráspublikálási jellegű, vonatkozzék Luxemburgi Zsigmondra vagy II. Józsefre, Hunyadi Jánosra vagy Kossuthra, a legmagasabb színvonalon eleget tett a megbízatásának. Önmaga felé is szívének kedves régi adósságot törlesztett a több kötetes *Zsigmondkori Oklevéltár* összeállításával és megjelentetésével. Ugyanúgy szívügye volt a középkori magyar egyházi társadalom vizsgálata vagy a *Thuróczi-krónika* kutatása. Orosz nyelvű kiadásának előkészítését intézeti feladatul bízták rá.

Az intézeti sakktablán gyalogjellegű beosztásának négyszögéből megfigyelhette különböző szintű főnökeinek többszörös színeváltozását 1953 után, majd 1956 őszén, végül 1957-től kezdődően: „A történész társadalomban, a politikai élet vetületeként 1956 tavaszától egyre növekvő bizonytalanság és forrongó kedv uralkodott el. Akik a Rákosi-korban a történettudománynak nemcsak vezetői, hanem urai is voltak, akik alatt a *Századok* nem átallotta Rákosi Mátyás arcképét hozni és mint Sztálin tanítványát ünnepelni, mindössze azt látták, hogy mint sztálinisták nem tarthatják meg hatalmukat. Ugyanakkor, mivel vezető szerepükhöz ragaszkodtak – elismerem, nemcsak önzésből, hanem mert a marxizmushoz és a párthoz vonzódásuk elhitette velük, hogy ők a leghivatottabbak az irányításra – megoldásként azt szerették volna elérni, ha bizalmat kapva továbbra is kezükben marad az irányítás. Viszonzásul azt ígérve, hogy a jövőben kijavítják hibáikat, azaz készek új irányelvek szerint gyakorolni hatalmukat.” A sztálinizmustól megtisztított marxizmus lobogója alatt – tegyük hozzá.

Mindazonáltal a tavaszi politikai erjedés tette lehetővé Mályusznak, hogy 1956 októberében részt vegyen a Rómában tartott ún. Potthast-konferencián. A római Olasz Történeti Intézet még 1953-ban elhatározta, hogy az August

Potthast által 1862-ben Berlinben kiadott *Geschichtswissenschaft des Europäischen Mittelalters 375–1560* című mű elavult bibliográfiáját – nemzetközi történezetet mozgósítva – átdolgozza, kiegészíti. Az Intézet tekintélyét emelte, hogy az ez alkalomból rendezett konferenciára valóban hozzáértő szakembert és nem megbízható pártkádert küldtek ki. Így vezetett Mályusz Elemér útja Rómába, ahol szabad idejében is levéltári kutatásokat végzett. „A Zsigmondkori Oklevéltár kiegészítésére felhasználható anyag néhány darabjáról, amelyek még értékesíthetőknek látszottak a nyomdai kéziratban, fényképfelvételek alapján levonatot készítettem” – nyugtázta elégedetten. Ez az egy mondat is bizonyítja az elvégzendő munka iránti lelkiismeretességét, alaposságát.

Október 18-án érkezett haza. Megfigyelése szerint a Nyugat a legcsekélyebb mértékben sem észlelte, hogy Magyarországon valami készül. A Nyugat közönye az október 23-án kitört forradalom fegyverdörgéses napjaiban vált leginkább érzékelhetővé. A nemzetközi részvétlenség és a jaltai rendszer Washington által deklarált rendíthetetlensége miatt a legcsekélyebb esély sem volt a győzelemre. Mályusz ennek tudatában szemlélte az eseményeket, illúzió nélkül járta Budapest véresen felszaggatott utcáit. 1956 végén a Történettudományi Intézetben észlelhető szelíd és szolid forrongáshoz is ebben a szellemben viszonyult. Ahogy kritikájával egykor Szegfű Gyulát vette célban, annak éle most Kosáry Domokos ellen irányult. Ebben is érzékelhető némi személyes törlesztés, amelynek okai felfedhetők a *Visszaemlékezések*ben.

A rend, majdhogynem az 1956 előtti szellemben, az Intézetben is fokozatosan helyreállt. Az érdemek is majdhogynem a régi séma szerint osztatnak ki. A ki tudja, milyen érdemért akadémiai levelező taggá választott közvetlen főnöke is mind határozottabban érezte, hogy hatalma van Mályusz fölött, aki emiatt már 1958-ban nyugdíjba vonulását fontolgatja. Erre végül csak 1969-ben kerül sor. Három év múlva nekiáll memoárja írásának...

*

A *Visszaemlékezések* című monumentális munka jelen sorok íróját több személy révén is megérinti. Az elsők között Mády Zoltánt említem, aki a Rákóczi Gimnáziumban orosz tanárom volt. És mint ilyen a legeredményesebb nyelvtanár, akivel valaha találkoztam. Módszere sajátos volt, verbális kíméletlenségével nem engedte meg senkinek azt a luxust, hogy megbukjon. Minden órán vagy tizenötven feleltek. Villámgyorsan. A más tárgyból, tárgyakból elégtelenek is rákényszerültek a tanulásra: az orosz nyelv tanulására is. Hozzáteendő, hogy emellett latin, francia, német és magyar szakos tanári képesítése is volt, s más osztályokban elosztva mindegyik tárgyat tanította. Az orosz nekünk, sajnos, csak egy évig. Mályusz Elemér annak kapcsán tesz róla említést, hogy evangélikus egyházi levéltári és könyvtári állásának megerősítését és ottani fizetésének felemelését Mády Zoltánnak köszönhette, aki Radvánszky Albert távozása után átmenetileg az evangélikus egyház felügyelője lett. Nem sokáig hagyták meg e poszton. 1949-től már a Rákóczi Gimnáziumban tanított egészen az 1961-es

nyugdíjazásáig. Évekkel később egy találkozásunkkor elmondta, hogy doktori értekezéséhez megtanult lengyelül. Szörényi Lászlótól tudom, hogy magyar-ógörög-perzsa szakosként részt vett Mády tanár úr kelta és óir nyelvészeti speciális kollégiumain. E tárgyak címzetes egyetemi docenseként halt meg 1977-ben. Vagyis Mády Zoltán tehetségben, munkabírásban, hitbéli elkötelezettségében rokonszelleme volt Mályusz Elemérnek.

Elekes Lajosnál történelemből szigorlatoztam. Ha azt egyáltalán szigorlatnak lehetett nevezni. Mályusz Elemér memoárja szerint nagy tehetségnek indult. 1945 után aztán a politikai érvényesülés könnyebbik útját választotta. Középkorral kapcsolatos, marxista frazeológiával megborsozott elméletének két oldalas szövegét kellett csak bemagolni és elmondani a „rigorózumon”, s biztos volt a jeles. Hittem is, nem is egy középkor-kutatásban elmélyült idősebb diáktársamnak, hogy Elekes Lajos a Hunyadiak korának legalaposabb ismerője s a Hunyadi Jánosról szóló legjobb monográfia szerzője. Adósa vagyok, hogy elolvassam... És hogy ezt tegyem, arra Mályusz Elemér visszaemlékezése is ösztökél.

Székely Györgyről kevés jó szava van Mályusznak. Előadásai valóban unalmasak voltak, de az Eötvös Kollégium támogatójaként és a Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság tagjaként segítőkész embert ismertem meg a személyében. A hetvenes évek derekán, a mind tombolóbb Ceuşescu-diktatúra idején az Eötvös-kollégisták erdélyi körútján ő is részt vett. Egymás mellett ültünk a buszon, így olykor-olykor – mind bizalmasabban – eszmét cseréltünk. A hétvégi kirándulás szombat estjén érkeztünk Dévára. Kiderült, hogy másnap éppen országgyűlési vagy tanácsi választást (pontosabban a magyarországihoz hasonló szavazási színjátékot) tartanak. Ezen ünnepi alkalomból a várhegy tövénél terpeszkedő étteremben rántott húst is feltaláltak. Székely professzor úr rezignáltan és szinte suttogva tett említést az 1956-os bukaresti, vajdahunyadi, gyulafehérvári Hunyadi-ünnepségről, amelyen Mályusz Elemérral és Elekes Lajossal együtt alkották a magyar delegációt. Erről az útról Mályusz Elemér bőszégesen és kendőzetlenül beszámol a *Visszaemlékezésekben*: „A vajdahunyadi vár megtekintése csakúgy, mint az ünnepi ebéd, a román résztvevők hatalmas serege jó alkalmat adott hetvenkedő viselkedésre. Az ősi dáko-román dicsőséget magasztaló frázisok zuhataga ömlött reánk, árva magyar küldöttségre, és a Kolozsvárról Jakó Zsigmonddal és Balogh Edgárral élükön megjelent fiatal magyarokra, mintha a román önteltség a kolozsváriaknak meg akarta volna mutatni: a budapestiek kénytelenek lenyelni, hallgatásukkal beismerni, hogy nincs erejük segítséget nyújtani nekik. A mi gyávaságunk láttára pedig értsék hát meg, hogy Erdély magyarsága ki van szolgáltatva. Megalázottnak éreztem magamat, és lesújtottnak.”

*

Mályusz Elemér a rendszerváltozás hajnalán, 1989. augusztus 25-én halt meg Budapesten. Leghívebb tanítványa és barátja, Jakó Zsigmond búcsúztatta nekrológjában: „A sors Mályusz professzorhoz egyszerre volt kegyes és kíméletlen.

Kegyves volt hozzá, mert olyan hosszú élettel áldotta meg, hogy nemcsak ellenfeleit élte túl, hanem megérhette a vele történt méltánytalanságoknak az idők változása által kikövetelt formális jóvátételét is. Ennél is nagyobb kegynek tekinthető azonban, hogy alkotóerőit, testi megpróbáltatásai ellenére, élete végéig megőrizhette, talán legtovább a magyar történetírás eddig volt kiválóságai között. [...] Mályusz professzor nevelőként is elsősorban tudásával és eredményeivel formálta diákjait, mert tanítványait többnyire csak idősebb korában engedte magához annyira közel, hogy mindig korrekt szakmai kapcsolatuk személyessé melegedhetett. Nem törekedett népszerűsége hallgatói körében. A diákközvélemény által még fel is nagyított szigorú igényességével inkább elriasztotta magától a többséget. Pedig Mályusz-tanítványnak lenni rangot jelentett. Akik ugyanis felfokozott igényei ellenére kitartottak mellette, azokat – egykori professzortársaival karöltve – egész életükre felfegyverezte szilárd szakmai ismeretekkel, hatékony, korszerű módszerekkel és nem utolsósorban szigorúan tudományos munkaerkölcökkel.”

* Budapest, 2021, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Eötvös Loránd Kulturális Hálózat.